

A közszolgáltatások szerepe a területi versenyképességben

Szabó Tamás¹ – Obádovics Csilla²

ABSZTRAKT

Számos térgazdaságtani tárgyú tanulmányban olvashatunk a térségek versenyképességét vizsgáló szempontrendszerekről, amelyek jobbra a vizsgált területek gazdasági és humán potenciálját veszik vizsgálódásuk alapjául. Ezekből a gazdálkodási aspektusú tanulmányokból azonban rendre kimarad a közszolgáltatások szerepe, illetve annak révén az államnak, mint a láthatatlan kéznek, a térségek versenyképességére közvetlenül vagy közvetetten gyakorolt hatás-vizsgálata.

Jelen tanulmány, a területi versenyképességgel foglalkozó szakirodalom parciális vizsgálata mellett, arra tesz kísérletet, hogy felderítse a kapcsolódási pontokat a területi versenyképesség sokat hivatkozott irodalmi, illetve a közjavak versenyképességi funkcióinak kapcsolata között. Ennek részeként, a szerzők vizsgálják annak lehetőségét, hogy a területi versenyképesség egyes indikátorai között – beleértve a közszolgáltatások releváns funkcióit is – felírható-e egy komplex strukturális egyenleteken alapuló modell.

KULCSSZAVAK: közszolgáltatások, területi versenyképesség, strukturális egyenletek modellje, látensváltozós modellalkotás

JEL KÓDOK: H83, C31, R12

¹ Szabó Tamás, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, doktorjelölt (levelek@szabo-tamas.hu)

² Prof. Dr. Obádovics Csilla, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, egyetemi tanár

Bevezetés

A régiók – illetve egyéb területi egységek – versenyképessége az előző század második felében került a kutatók és a nemzetállamok figyelmének fókuszpontjába, aminek eredményeként a globális gazdasági folyamatok jelentősen átértékelték a kontinentális és az egyes nemzetállamok közötti kapcsolatokat. A globalizálódás folyamata magával hozta a térségek egymás közötti versenyét, amelynek alapja az adekvát mérési módszerek alkalmazása. Az Európai Unió térségeiben az összemérhetőségnek az újonnan csatlakozó országok támogatási és fejlődési intenzitásának indikátorává vált, tehát egyfajta visszacsatolásként szolgálhat a döntéshozók számára a kohézió előre haladását illetően.

Jelen téma aktualitását jelzi, hogy a Strukturális Alapok ezredforduló utáni programozási időszakra eső, a versenyképességet növelő célrendszere, a térségek belső erőforrásainak mozgósításának irányába tolik. Miközben a háromévenkénti kohéziós jelentések (Dijkstram, 2017)³ értékelési középpontját a versenyképesség növelése adja, a nemzetállamok közötti forrásfelhasználás folyamatos vitatémát szolgáltat. Ennek eredményeként a Közösség kezd polarizálódni és a nagy egység képtelenségévé válni.

A területi versenyképesség nehezen definiálható fogalom, ezért a témát feldolgozó tudományos művekben számos meghatározással (Farkas-Lengyel, 2000; Szerb et al. 2016; Horváth, 2001) találkozhatunk. A mérhetőség tekintetében két fő módszertani iránnyal találkozhat a témával mélyebb kontextusban foglalkozó olvasó. Az egyik tanulmány (Farkas-Lengyel, 2000) megpróbálja egy aggregált mutatóval leírni a térségek versenyképességi ismérveit. A módszertan gyakorlati alkalmazhatóságát a könnyű kezelhetőség, míg kritikai alapját az egyszerűsége adja. Ugyanakkor egy másik tanulmányban a szerző (Szerb et al. 2016) szofisztikáit mutatórendszerekből építi fel a saját versenyképességi mutatóját. Habár utóbbi árnyaltabb képet fest a témáról, de nehézségét az adatok elérhetősége és értelmezhetőségének sokoldalúsága adja. A fentiekből következhet egy olyan mérőszám kidolgozása iránti igény, amely a leírtaktól eltérően a közszolgáltatások hozzáférhetőségének szempontjából vizsgálja a területi versenyképességet, miközben statisztikailag a fent említett módszerek előnyeit ötvözi. Kívánatos lenne, tehát hogy a kiválasztott indikációs adatsorokból könnyen értelmezhető függvény(ek)

³ Forrás: Európai Bizottság (2017): Az én régióm, az én Európám, a mi jövőnk – Hetedik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról, Luxemburg: Európai Unió Kiadóhivatala

legyen(ek) felírhatok, és segítségükkel a versenyképesség értelmezése a térgazdaságtanban megszokottól eltérő nézőpontból váljon elérhetővé.

A későbbi disszertáció célja lehet az is, hogy a kidolgozásra kerülő mérőszám a megyei (NUTS3) szinttől eltérő, hazánkban adekvát közigazgatási, területi egységekre, a járásokra is alkalmazható legyen.

A térgazdaságtani szakirodalom a regionális versenyképességi vizsgálatok során az egy főre jutó GDP-t, mint eredményváltozót vizsgálja, és számos egyéb magyarázó változót figyelembe vesz a térségek versenyképességi rangsorolása⁴ során. Ezt a módszertant előszeretettel alkalmazzák a NUTS3-as vagy az alatti területi egységekre is, miközben a terület lakónépességének jólétére kiható szoft tényezőket nem tartja szem előtt.

Meglátásunk szerint a vizsgálat tárgyát képező térségek lakosságának – mint a gazdaság legköltségesebb tényezőjének, a humán-erőforrásnak – a versenyképességét közvetve és közvetlenül is befolyásolják azok a tényezők, amelyek biztosítása állami feladatvállalás keretein belül történik. Ismereteim szerint a témával foglalkozó közgazdasági elméletek csak érintőlegesen tárgyalják az állam szerepét a versenyképességben, viszont figyelembe véve a GDP-ről a szakirodalomban (Samuelson-Nordhaus, 2012; Pénzes, 2014) olvasható kritikákat, meglátásom szerint van létjogosultsága egy olyan modellalkotásnak, valamint egy összehasonlító elemzésnek, amely vizsgálja a meghatározott indikátorok szerinti versenyképességet, illetve annak eredményét összeveti a klasszikus versenyképességi mutatók segítségével generált eredményekkel.

Ennek a logikának mentén a kiinduló feltételezésünk az, hogy a területi versenyképesség mérésére egyetlen mutatószám nem elég, főként, ha az tisztán gazdasági alapokon számol és figyelmen kívül hagyja azokat a folyamatokat, amelynek eredménye a térségek népességmegtartó ereje, és ezáltal pedig a versenyképességük függvénye. Ennek értelmében a versenyképesség pontosabb - vagy legalábbis szélesebb adatkörben merített - vizsgálatához meg kell határozni azokat a „kritikus tényezőket”, amelyeket érdemes figyelembe venni egy területfejlesztési koncepció kidolgozásánál.

Érdemes tehát az indikátorok kiválasztására fókuszálni, illetve értékelni, hogy azoknak milyen hatásmechanizmusuk lehet a komplex versenyképességre.

⁴ A versenyképességet igen gyakran mindössze egyetlen mutatóval, a GDP egy lakosra jutó értékével szokták kifejezni. Ennek a formulának a tényezőkre bontása előszere-ttel alkalmazott módszer a versenyképesség mérésére.

A közszolgáltatások esetében azonban számos esetben mutatkozik példa arra, hogy egy kategóriát, statisztikai fogalmat (pl. a foglalkoztatottsággal kapcsolatos fogalmak) átír a jogalkotó vagy az érintett terület felügyeletéért felelős hatóság.

Feltételezhető, hogy a területi elemzésekből árnyaltabb következtetések vonhatók le akkor, ha az elemzések szintjét minimum járási szintre helyezzük, mert ezen a szinten az endogén potenciálok könnyebben számszerűsíthetők és aggregálhatók, így azok könnyebben kiterjeszthetők megyei szintre.

Irodalmi áttekintés

A területi versenyképesség természetéből fakadóan – tekintettel arra, hogy a mérhetősége valamilyen komplexitást tükröz – értelmezése komoly módszertani kihívást jelent. A feladat megoldására számos tanulmány látott napvilágot, amelyek különböző aspektusból képesek differenciálni a vizsgált térségek versenyképességi mutatóit.

Az alkalmazott módszertanok tekintetében – a számos átfedés mellett – a térségek összehasonlításakor, versenyképességi rangsoruk felállításakor a vizsgálatba vont indikátorok jelentik az elemzések komplexitását.

A területi versenyképesség értelmezése

A társadalomtudományon belül, szűkebben a gazdaságtudományi elméletekben, a versenyképesség értelmezésével két tudományág – a közgazdaságtudomány, valamint a gazdálkodás- és szervezéstudomány – foglalkozik. Az említett tudományágak közül mindkét diszciplína eltérő megközelítésben tárgyalja a versenyképességet, amelynek oka, hogy ezek egymástól alapfeltevésükben különböznek (Némethné Gál, 2009).

Ebben a tekintetben a regionális gazdaságtan a javak korlátos hozzáféréseire fókuszál, illetve arra, hogy a vállalatok versenyeznek a jobb gazdasági környezetért.

Tehát a területi egységek vonatkozásában is verseny zajlik egyfelől a gazdasági befektetőkért, – hiszen ez a fejlődésük záloga – másfelől pedig közigazgatási, adójogi előnyökért. Utóbbiakhoz való hatékony hozzáférés az egyik kulcsa a befektetőknek nyújtható lehetőségek expanziójának.

Annak összefoglalásaként, hogy milyen stratégiák mentén zajlik a verseny, az alábbi táblázatba tömörítettük az egyes elméleti megközelítéseket:

	A területi versenyképesség magyarázatának elméleti aspektusai⁵	Az elméletekhez kapcsolódó indikátorok
1.	Neoklasszikus elmélet	Beruházások nagysága, számossága Kiindulási peremfeltételek Humán erőforrások Technológiai exogén tényezők.
2.	Új növekedésemélet	Technológiai endogén tényezők Innovációs intenzitás.
3.	Költségelőnyökre épülő verseny elmélete	Munkaerő-költség Állami inputok költsége és ára Cserearányok jellemzői
4.	Tudásalapú tényező elmélete	Input-tényezők jellemzői Output-tényezők jellemzői
5.	Gazdaság-földrajzi elmélet	Agglomerációs hatások Urbanizáció Szállítási költségek Méretgazdaságossági tényezők Ágazati specifikációk

1. táblázat A területi versenyképesség érintőleges elméleteit összefoglaló táblázat

Forrás: saját szerkesztés Lukovics (2007) alapján

A neoklasszikus elmélet szerint (Samuelson-Nordhaus, 2012) a piac elősegíti a területi konvergenciát, tehát állami beavatkozást nem igényelnek a piaci mechanizmusok. Az elmélet úgy tartja, hogy a termelési tényezők révén kiegyenlítődnek a jövedelmi szintkülönbségek. Napjainkra azonban – tekintettel a beruházási kedv csökkenésére és a mobil munkaerő-vándorlásra – az endogén (belső-tényezős) elméletek gyakorlati alkalmazása került előtérbe. Ami tulajdonképpen a táblázat második sorának értelmezése is egyben, hiszen az új növekedésemélet köré csoportosuló tudományos munkák valamennyien a belső tényezők megújító impulzusaitól várják a területi növekedést. Ehelyütt a meglévő értékek át- és újra értelmezésével érik el a nagyobb területi potenciált.

⁵ Ezek az elméletek rendre magas egy főre jutó GDP-t vagy az egy munkaóraóra jutó GDP-t veszik alapul, mint mérőszámot.

A költségelőnyökre épülő versenyképességi szemlélet a költségoptimalizálás elve mentén operál. Számos közgazdasági tanulmány állítja, hogy a versenyképesség záloga a szaktudás, a kutatás és az új technológiák. Adódik tehát a kérdés, hogy a versenyelőny alapozható-e alacsony bérekre?

Ha a NUTS3-as szintű területek esetében tesszük fel a kérdést, a válasz sejtethető, hiszen a halmozottan hátrányos helyzetű térségek vonatkozó mutatói magukért beszélnek (Pénzes, 2014). De vélhetően ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha vizsgálódásainkat nemzetgazdasági szintre terjesszük ki, hiszen elég pusztán a közép-kelet-európai országok munkaerőhiányára gondolni, aminek mozgatórugója az alacsony bérszint.

Aiginger és Landessmann (2007) tautológikus érve szerint a versenyképesség fenntarthatósága ellentmond a „*low-cost input*”-oknak, hiszen az ezekre épülő verseny hosszútávon önromboló hatású, tehát a béreket előbb-utóbb emelni kell. Ami pedig az állami feladatvállalással kapcsolatos mérleg-szemléletűség alkalmazását illeti a hazánkban is szívesen alkalmazott intézményi- és infrastruktúra-fejlesztési centralizáció költség-hatékonysági nyereségének többszörösét fizeti meg a társadalom akkor, ha hosszútávon számolunk a térségek területi egységeinek töredezettségével, illetve az ahhoz kapcsolódó negatív externáliákkal.

Az előző versenyképességi elmélet logikájával ellentétesen működő tudásalapú gazdaság elmélete a K+F tevékenységre (Lengyel, 2007), illetve a minőségi humán erőforrásra helyezi a hangsúlyt, ami mind intézményrendszer fenntartási, mind képzésköltség szempontjából tőkeintenzív jelenlétet feltételez, illetve az állam részéről – legalábbis ami az oktatási intézményrendszert illeti – komoly feladatvállalást vár el. A szerző a humán tőke minőségére, a kutatók számára, valamint a K+F tevékenységek koncentrációjára, továbbá ezek multiplikátor hatására helyezi a hangsúlyt.

A gazdaságföldrajzi elmélet arra keresi a választ, hogy (a feltüntetett indikátorok mentén) milyen tényezők befolyásolják a gazdasági tevékenységek koncentrációját egy adott terület vonatkozásában. Krugman (1980) elméletét hivatkozzuk, aki kombinálva az evolucionista közgazdasági elméleteket (Nelson, Winter, 1974), illetve a Marshall-féle tökéletes verseny elméletét. Krugman szerint tökéletes verseny nem létezik, illetve kiemeli, hogy a szállítási költségek csökkenésével egy adott lokációban a piacok veszítenek fontosságukból. Ez az elmélet magyarázza leginkább a termelői tevékenységek térbeli eltolódását, illetve a munkaerő-piac inter-regionális átrendeződését.

A területi verseny tehát egy folyamat eredménye, amely – nagyságtól és közgazgatási értelemben vett meghatározásoktól függetlenül – területek között zajlik. A fókusza pedig a vizsgált térségben élő lakosság jólétének növelése,

amely folyamat elérésében a helyi gazdasági eredményekre támaszkodik, illetve az előnyös pozícióit a helyi politikán keresztül, más térségekkel versengve éri el (Lengyel, 2010).

Habár Porter (2006) menedzsment alapokra helyezi a versenyképességet, illetve a területi versenyképesség mérését is a termelékenységgel hozza összefüggésbe, a Lengyel-féle meghatározásból is kisejlik, hogy a pusztán gazdasági alapokon működő mérőszámok területi versenyképességre történő alkalmazása könnyen tévútra viheti a kutatót, illetve az így kapott eredményeket felhasználó szakembert. Ebből a szempontból Lukovics két közgazdasági kategóriát tart fontosnak: egyfelől a jövedelmi szintet, másfelől a foglalkoztatottsági szintet. A kutató ezeket az értékeket relatíve magas értékre teszi a versenyképességi rangsor felállításakor, ugyanakkor tanulmányában felhívja (Lukovics, 2008) a figyelmet arra, hogy ezeket a kategóriákat nem egymáshoz, hanem a vizsgált térség korábbi önmagához képest vagy a hasonló kondíciókkal rendelkező szomszédos területi egységekhez érdemes viszonyítani. Továbbá a szerző tanulmányában arra is kitér, hogy a globális viszonyok közepette nem lehet egzakt módon, egy mutatón alapuló módszertannal mérni a regionális versenyképességet főként azért, mert a szigorú közgazdaságtani fogalmak mellett a versenyképesség fogalmában megjelenik a jelenbeli helyzet mellett a jövőbeli lehetőségek kategóriája is. Ez számomra ekvivalens azzal, hogy a vizsgált területre vonatkoztatott gazdaságfejlesztési és társadalom-politikai eszközrendszer komolyan hat a térségek versenyképességi kondíciójára. Az a Camagni-féle koncepció (Camagni, 2002), miszerint a piaci automatizmus differenciál a területi szerepek között, alátámasztani látszik az előző felvetésemet. Ugyancsak ide emelhető az a kutatási eredmény, amely a versenyképességet a humán-tőke felhalmozásával hozza összefüggésbe (Lukovics, 2008, old.: 19): „a humántőkének el kell érnie egy kritikus szintet ahhoz, hogy növekedés forrása lehessen, ez alatt növekedést érdemben nem tud generálni.” A hivatkozott tanulmány a közgazdasági elméletek elemzésének eredményeként megállapítja, hogy az elméletek a területi versenyképesség lényegének eltérő aspektusait hangsúlyozzák, ezzel is alátámasztva a fogalom komplexitását. A szerző rámutat, hogy a regionális versenyképesség vizsgálatakor pusztán output tényezők vizsgálata nem ad megfelelő helyzetképet a terület versenyképességi tulajdonságairól, hanem javasolt az input-tényezők figyelembevétele is. Ennek értelmében belátható, hogy a közszolgáltatások - az input-tényezőkön keresztül - hatást gyakorolnak a területi versenyképességre.

Az úgynevezett versenyképességi fa (Vet et al. 2004) felfogásában az egyes input-tényezők a jólét meghatározó elemei, alkotói (input-tényezői) azok a dimenziók (például a szociális ellátás, kultúra, egészség, mobilitás, stb.) amelyek

részben - vagy egészben - meghatározzák egy terület versenyképességi potenciálját. A szerző felfogásában a fa lombja tartalmazza a versenyképesség tényezőit, míg a törzs ezeket a tényezőket transzformálja a versenyképességet segítő funkciókká, mint az innováció, vállalkozói készség, tehetség, mobilitás, stb. Vet munkájában is tetten érhető a közszolgáltatások szerepe, amennyiben a termékeny talaj – ahol a gyökér elhelyezkedik – a versenyképes infrastruktúrális-, illetve a lomb, mint az intézményi feltételrendszer megteremtésének színtere.

A területi versenyképesség értelmezését tekintve számos, de jobbra tisztán gazdasági logikájú megközelítés látott napvilágot, miközben létezik területileg is értelmezhető egyéb mutató is, amely szocio-gazdasági aspektust vonultat. Sok áru vagy szolgáltatás, mint például az egészségügy, rendvédelmi, oktatási és jogi szolgáltatás hatással van egy adott területen élő humán tőke „minőségére” (Fraja, 2008). Figyelembe véve, hogy a legdrágább termelőeszköz a humánerőforrás, nem nehéz belátni, hogy a közszolgáltatások minősége, azok hozzáférhetősége, valamint a területi versenyképesség között összefüggés áll fent.

A területi versenyképesség értelmezése napjainkra sokkal inkább átterelődik egy városi szintű kontextusba (Yang, 2012) ahol a kialakított versenyképességi indexek azt a célt szolgálják, hogy a településekről adjanak reális képet és ennek alapján dolgozzanak ki adekvát fejlesztéspolitikai stratégiákat. Eszerint a városok közötti versenyt két fokozódó erő befolyásolja, amelyek közül az első a technológiai változás és a közlekedés, valamint a távközlési viszonya, amely oldja a területi gazdasági tevékenységeknek való kitétséget, illetve ebből a szempontból erodálni képes a gazdaságilag elmaradott térségek negatív determinációit. A második erő a helyi önkormányzatok politikai szempontú versenyképessége, amely az önkormányzatokat – a központi költségvetés kontextusában kompetitív feleknek fogja fel, akik a politikai prioritásaik révén versenyeznek finanszírozó támogatásra, amely versenyben a gazdaságföldrajzi (piaci és helyi) előnyeiket használják fel céljaik eléréséhez.

A területi versenyképesség elemzésekor a vizsgálódás módszertanának sarkalatos pontja az aggregátumok vagy mutatók kiválasztása. Tekintettel arra, hogy a „jelenlegi közgazdasági eszközrendszer figyelembevételével alkalmatlanok vagy pontatlanok a megfelelő megbízhatóságú mérésre” (Tóth, 2010, old.: 66). A szerzők meglátása szerint a rangsor alakításának módszertani kiválasztásakor a vizsgálódás fókuszának tudományterületi aspektusa adja meg a kialakult rangsor valóságát, használhatóságát. Tóth szerint a közgazdaságtan különbséget tesz egzakt módon mérhető (például pénztőke vagy termelt tőke) és a kevésbé mérhető (immaterális) tőke között. A szerző ide sorolja többek között a humán tőkét (*human capital*), az intellektuális tőkét (*intellectual capital*) vagy a szerve-

zeti tőkét (*organizational capital*), de ide emeli be a szociológia tudományterületéről ismert társadalmi tőkét (*social capital*), illetve a kulturális tőkét (*cultural capital*), stb.

Figyelembe véve, hogy az utóbbiak nem számviteli vagy gazdaságtani kategóriák, számszerűsítésük nehéz ugyan, de mégis egy olyan vagyónállományt képeznek, amelyek közvetve hozzájárulnak a gazdaság teljesítményéhez.

Lukovics (2008) a területi versenyképesség értelmezésében egy régió belül a belső, a versenyképességet befolyásoló jellemzőknek több elemét emeli ki, amelyek egyenként párhuzamba állíthatók valamilyen közszolgáltatási kategóriával.

	Lukovics-féle endogén források	közszolgáltatásokkal való párhuzama
A	Tőke mennyiség	Infrastrukturák működéséhez kapcsolódó költségek.
B	Földrajzi adottság	Közműekkel, közutakkal való ellátottság.
C	A régió humán erőforrásának minőségi és mennyiségi összetétele	Közoktatás minősége és hozzáférhetősége
D	Fizikai infrastruktúra minősége	Közszolgáltatások való hozzáférés és kihasználtsága, a szolgáltatások területi lefedettsége
E	Társadalmi, kulturális, tradicionális háttér	Kulturális intézményrendszer, közhasznú kikapcsolódást biztosító lehetőségekhez való hozzáférés.
F	hatalmi (központi- vagy önkormányzati) intézményrendszer döntései	Kormányhivatalok által nyújtott szolgáltatásokhoz való hozzáférés, illetve az önkormányzatok által hozott, kedvezményre jogosító rendeletek.
G	Piaci szereplők kapcsolat-rendszere	Vállalkozás-fejlesztéshez kapcsolódó szolgáltatásokat nyújtó intézményrendszer fejlettségi szintje (szakmai érdekképviselő, kamarák, önkormányzati vagy non-profit fenntartású inkubációs házak, stb.)
H	Környezeti állapot	Lakó- és vállalati fizikai környezet fenntarthatóságára fókuszáló közszolgáltatások, amelyek a vizsgált területen lakó népesség vagy oda települő/létrejövő vállalkozások komfortfokozatát kiszolgáló, közüzemi formában végzett szolgáltatások (például hálózati közszolgáltatások, infokommunikációs infrastruktúra, személyszállítás, egészségügy, stb.)

2. táblázat A versenyképesség és a közszolgáltatások közötti párhuzam

Forrás: saját szerkesztés

A közszolgáltatások fogalmi tisztázása

A közszolgáltatások – a komplex állami feladatellátási kötelelem részeként – egy társadalom tagjainak életminőségét közvetlenül képes befolyásolni. A közösségi jószág, mint gazdálkodási kategória, a XIX. század második felében kezdett az államigazgatáson belül kulcsfontosságú szerepet betölteni. Ekkor ugyanis egyre több magánszolgáltatást emeltek át a versenypiaci körülményekből a közigazgatási jog által szabályozott körülmények közé (Samuelson-Nordhaus, 2012).

A közszolgáltatások fogalmának magyarázatának tekintetében a közigazgatási tudományokból kell kiindulni, de amikor ezt tesszük rögtön azzal találjuk magunkat szemben, hogy a közigazgatások körén belül is különböző megközelítésekkel találkozunk (Hoffman, 2006, Horváth 2010, Kaiser et al. 2014). A közgazdaságtudomány fókuszpontjában méret-gazdaságossági szempontok állnak, míg a szociológia a közszükséglet, illetve a társadalmi jólét maximumát helyezi középpontba. A közigazgatási-tudomány az igazgatási feladatokra koncentrálnak, míg a jogtudomány – természetéből fakadva – a jogi szabályozottságot, illetve lefedettséget vizsgálja. A fogalmi determinációt tartalmi szempontból Hoffman három szinten határozza meg, amely a legtágabb értelmezéstől a legszűkebb lehatárolásig terjed.

Legtágabb értelmezésbe sorolható minden olyan állami szolgáltatás, amelyet az állampolgárok alanyi jogon (adófizetési kötelemükért cserébe) részben vagy teljes egészében térítésmentes igénybe vehetnek (pl. törvényhozás, bűnüldözési tevékenység, stb.) Ettől szűkebb értelmezés, amely az állampolgárok széles körének nyújt ellátást és „nem minősül egyoldalú, közhatalmi aktusnak”. Szűkebb értelemben vett közszolgáltatások közé sorolja, amelyek esetében az állam – vagy vele közszolgáltatási szerződést kötő jogi személy – tényleges, személyre szabott szolgáltatást nyújt (Hoffman, 2006).

Utóbbiakat valamilyen jogosultsági vagy kedvezményezett alapon veheti igénybe az állampolgár. Mindhárom elemet összeköti egy gazdasági kategória: a veszteségfinanszírozás. Ennek értelmében az állami feladatellátást magára vállaló gazdasági társaság közvetlen a szolgáltatáshoz kapcsolható veszteséget az állam megtéríteni köteles a szolgáltatónak. Utóbbiak esetében különbséget kell tennünk ún. ágazati közszolgáltatások között, amelyek természetüknél fogva határozzák meg a feladatellátási kötelezettséget vállaló finanszírozási kereteit. Értelemszerűen más-más kategóriába sorolható az egészségügy és a közösségi közlekedés, mert míg előbbi társadalmi értéket teremtő szolgáltatások körébe tartozik, addig az utóbbi a gazdasági értékteremtő szolgáltatások közé sorolandó (Kaiser et al.2014).

Közgazdaságtani szempontból (Samuelson-Nordhaus, 2012) a közösségi

jóságok csoportosítása szofisztikáltabban elvégezhető, hiszen léteznek a közösséget kiszolgáló, közösségi igényeket kielégítő szolgáltatások, amelyek fogyasztásából a jogi személyek sem zárhatók ki. Ezek az ún. tiszta közjavak, mint például a közösségi színterek, parkok, stb. Ezzel szemben a vegyes közjavak esetében bizonyos fogyasztói réteg kizárása költségeket emésztene fel (Samuelson-Nordhaus, 2012), így a rendszerben megjelennek a potyautasok, akik ellátása a társadalom tagjai számára evidenciává vált. Ebbe a körbe emelhető be például a szociális segélyrendszer összes eleme. A vegyes közjavak esetében elmondható tehát, hogy vegyes közjavak kategóriájába a nem tisztán közgazdaságtani kategóriájú szolgáltatások tehetők, amelyek jellegüket tekintve szociológiai, szociálpolitikai vagy más tudományág alapján szerveződnek. Ez egyben felveti a fiskális elszámolhatóság kérdését, illetve az átláthatatlanság disszonanciáját, illetve magában hordozza a témával kapcsolatos döntések nehézségét. Ezt egyfelől a támogatások megítélése, a tevékenységek hatékonysági pressziója jelenti másfelől a társadalmi-gazdasági célkitűzések racionális alakítása eredményezi.

Az állami feladatellátási kötelezettség tekintetében elmondható, hogy minden közszolgáltatásnak minősül, amit a jogalkotó meghatározott eljárás keretében közszolgáltatásnak minősít. Fontos ismerv, hogy alkotmányos alapjoga minden állampolgárnak a közjavakhoz való hozzáférési jog, amely keretében az állam gazdasági szerepvállalást végez többek között humán, szociális, egészségügyi, oktatási, közlekedési, kulturális, energetikai területeken (Kaiser et al. 2014). A kapcsolódó feladatellátásokat az állam átruházhatja egyetemleges közszolgáltatási szerződés keretein belül gazdasági társaságokra, amely kötelesek a szerződéses feladtuk maradéktalan és kifogásmentes ellátásra, amelyért a piaci ár és a közszolgáltatásból fakadó és nyújtandó kedvezmények közötti árkülönbséget, illetve az ebből fakadó gazdasági veszteséget, az állam közszolgáltatási szerződésben meghatározott ismerévek szerint megtéríteni köteles⁶. A közszolgáltatás nyújtása során az állam feladata – a szabályozó hatóságok hathatós közreműködésével – a piac szabályozása, a működés ellenőrzése, a tevékenység finanszírozása.

A fogalmi meghatározást tekintetében a legnagyobb kihívást a tudományág multi- diszciplináris jellege okozza. Figyelembe véve, hogy a közszolgáltatás több tudományág vizsgálódásának tárgya, a fogalmi meghatározására több tudományági aspektusból is találhatunk példákat. Mivel azonban a közszol-

⁶ 2008. évi CV. törvény a költségvetési szervek jogállásáról és gazdálkodásáról

gáltatás állami feladat, annak megszervezése a közigazgatás szerveire hárul. Hoffman (2006) két lépcsőben határozza meg a fogalmat. Elsőként próbálja meghatározni, hogy mely tevékenységek vonhatók a közszolgáltatások körébe, majd azt nézi meg, hogy mitől válik a gazdasági tevékenység a köz javára.

Ezzel egyidőben vizsgálja, hogy hol húzódik a magán és a közszféra, illetve a magán- és a közszolgáltatások közötti határvonal. A szerző szerint a közgazdaság-tudományi szempontból vett értelemben a közszolgáltatások „mindazon gazdasági tevékenységek beletartoznak, amelyek nem minősülnek sem mezőgazdasági, sem (feldolgozó)ipari és bányászati tevékenységnek (Hoffman, 2006, 23. old.). Az igazgatás-tudomány szempontrendszeré kissé tágabban értelmez, mert mindazt közszolgáltatásnak veszi, amit az „állam nyújt az állampolgárok szélesebb rétegeinek”: tehát beleértve a közigazgatást, a bűnüldözést, a törvényhozást és az igazságszolgáltatást is. Egy ettől szűkebb megfogalmazás viszont kirekeszti az államot a meghatározásból és azt mondja, hogy „közszolgáltatás mindazon, – állami vagy magányszemélyek által nyújtott szolgáltatás – amely a lakosok széles körének nyújt valamilyen ellátást és nem minősül az állam egyoldalú, közhatalmi aktusának” (Hoffman, 2006, 26. old.). A szerző – jogtudósként – azzal érvel, hogy ez a megfogalmazás túlzott tág értelmezésű, azaz kitérít a szolgáltatás fogalmát és elsikkasztja az állam szerepét. Ugyanakkor a közgazdaságtani felfogás szerint a közszolgáltatások is versenyképességi tényező: főként, hogy a hozzáférhetősége jóléthez kapcsolható. Ha tekintjük a közszolgáltatások működését, az is világos, hogy hazánkban a közszolgáltatások nem csupán a „társadalom szélesebb körének”, hanem alanyi jogon, minden állampolgárnak járnak, hozzáférhetők (Samuelson-Nordhaus, 2012, 33. old). Ebből az okfejtésből következik, hogy a közgazdasági definíció az alábbival pontosítható: a közszolgáltatás olyan erőforrások, amely az állami feladatvállaláson keresztül testesül meg, piaci és ágazati szempontok szerint szerveződik és a társadalom valamennyi tagja számára kedvezményes áron biztosított szolgáltatások csoportja.

A területi versenyképesség és a közszolgáltatások versenyképességének vizsgálata

Fontos lenne vizsgálni tehát, hogy lehetséges-e olyan viszonyszám(ok) megalakítása, amely(ek) a közszolgáltatások elérhetőségén és kihasználtságán közelítik meg a területi versenyképesség fogalmát. Ennek első lépése a konzisztens és közigazgatási szempontból is értelmezhető területi egység kiválasztása, amely esetünkben a megyei (NUTS3-as) szint, mert ezen a szintén értelmezhetők azok

a komplex társadalmi-, és gazdaságföldrajzi jellemzők, amelyek egy későbbi összehasonlíthatóságot szolgálnak.

	Komárom- Esztergom megye	Nógrád megye	Heves megye	Vas megye
terület [km²]	2 264,3	2 545,5	3 637,2	3 336,1
települések száma [db]	76,0	131,0	121,0	216,0
úthálózat [km]	893,0	947,0	1 270,0	1 541,0
lakónépes- ség [fő]	302 451,0	200 755,0	306 336,0	144 790,0

3. táblázat A vizsgálatba bevont megyék és egyes ismérvei

Forrás: Saját szerkesztés a KSH területi adatai alapján.

Ebben a vonatkozásban, és az elemzése céljaként vállalt célkitűzések szempontjából két szint, a városhálózatok szintje, illetve kistérségek szintje releváns. Ugyanis ezeken a szinteken értelmezhetők azok a mechanizmusok, amelynek nagy része leképezhető a makroszintű működésből. A hasonló infrastrukturális kondíciókkal rendelkező régiók versenyképességi helyzete nagyon eltérő lehet, hiszen a társadalmi tőke hatással van a térségek gazdasági szervezeteinek számosságára és méretére (Fukuyama, 1997).

Ugyanakkor az alkalmazott módszertan szempontjából fontos olyan változók vizsgálatba történő vonása, amely változók nem gazdasági mechanizmusok révén, hanem áttételesen társadalmi jellegű faktorokon, változókon keresztül fejt ki hatását.

Vizsgálat lehetséges módszerei

A majdani tudományos dolgozatban leírt hipotézisek verifikálása két lépcsőben történik. Elsőként a közszolgáltatások és a versenyképesség mérésére bevont indikátorok ellenőrzése történik meg. Ezt a feladatot SEM (strukturált egyenletrendszerrel történő modellezés) eljárással végeztük, amelynek a lényege, hogy a módszer segítségével a vizsgált adatsorokban nem pusztán a közvetlenül mérhető hatások mutathatók ki, hanem azok is, amelyek relevanciáját rejtett változók egymásra hatása ír le. Ilyen lehet például a területi versenyképesség vizsgálatakor a közszolgáltatások finanszírozása, illetve a közjavak

hozzáférhetőségének kérdése. Ha axiómaként tekintjük, hogy a humán fejlettségi index (Humán Development Index) vagy a humán tőke (Humán Capital) hatással van a területi versenyképességre (Obádovics és Kulcsár, 2004), akkor az is bizonyosnak vehető, hogy a humán-szolgáltatásokkal kapcsolatos közjavak hozzáférhetősége és azok finanszírozásának intenzitása – a humán tőkén keresztül – nagyban meghatározza egy terület versenyképességét.

A modell felállítása során feltételezzük, hogy az egyes változók között oksági viszony van és azoknak a viszonya strukturálisan felírható. Ezeket a kapcsolatokat a modell felállításakor is figyelembe vesszük.

Ennek alapján két csoportba sorolhatjuk a kiválasztott változókat, amelyek lehetnek külső vagy belső változók. A modellben azok a tényezők, amelyekre nem hat más változó, külső (exogén) tényezőknek nevezzük. Azokat a változókat pedig, amelyekre a modellben specifikált tényezők közül, külső hatás hat, belső (endogén) tényezőnek mondjuk.

A modell futtatásakor ezekkel a külső- és belső tényezőkkel operál a modell-alkotó program, amely a változók közötti direkt és indirekt kapcsolatokat írja le. A modell használja az útvonalelemzés eljárást, az egyes változók közötti oksági viszony megléte mellett, amely viszonyokat a program regressziós egyenletekkel kapcsolja össze. A szokásos látens-változós eljárásoktól attól több a módszer, hogy alkalmazása során a modell illesztésekor ezt a strukturális viszonyt vesszük figyelembe.

A látens-változós modellezés (SEM) egy olyan matematikai eljárás, amelyben a változókon egyidejűleg több művelet fut, mint például a faktoranalízis és a többváltozós regresszió.

Ennek eredményei magyarázzák a gráfok csúcsain lévő változókat, és az éleken pedig jelölik a regressziós együtthatókat. A műveletekben a faktorelemzés során a látens vonáselemzéssel kapcsolatos algoritmusok normális eloszlást feltételeznek⁷. A SEM kidolgozásának első lépéseként a mérésre használt modellt kell megalkotnunk. Ebben először a látensváltozókat kell megalkotnunk, és csak akkor kapcsolhatunk a modellbe további változókat, ha a részmodellbe töltött adatok futtatása után a matematikai-statisztikai módszertanban ismert és használatos értékek elfogadhatónak tekinthető eredményt hoznak. A modell alkotásakor fontos szempont, hogy a megfigyelési egység (elemszám) az indikátoroknak nagyjából tízszerese kell, hogy legyen.

⁷ Ugyanakkor a módszer a nagy kiugró értékeket tartalmazó adatsorokat „nem szereti”, tehát javallott az outlierek szűrése.

A modellben szereplő adatsorok 1970-2014 közötti idősoros adatokat tartalmaznak⁸, amelyek négy megyére (Komárom-Esztergom, Heves, Nógrád, Vas) vonatkoznak a mobilitáshoz, az érintett terület lakosságához és gazdaságához kapcsolódva a 4. számú táblázat szerint. Az adatsorokat megyénként, évekre vonatkoztatottan dimenzióként, alkalmazzuk a modellben. Látható, hogy az adatbázisba vont indikátorok eltérő mérési egységgel rendelkeznek, ezért a skálák azonos szintre emelése érdekében, megtartva az eredeti indikációs tartalmat az adatsoron, Z-score értéket hoztunk létre⁹ az alábbi formula szerint:

$$X(i, \sigma) = \frac{(x_i - \bar{x})}{\sigma(x, s)},$$

ahol X_i a standardizált Z-score értéket jelöli. A művelet úgy fut, hogy minden megfigyelési adatból kivonásra kerül az adatsor átlaga és a fennmaradó összeg (különbség) osztódik a szórással. Így kapott skálaértéket felvevő adatsor átlaga zérót közelítő értéket ad, a szórása pedig egységnyi lesz. Így lehetővé válik a különböző mértékegységekben mért és publikált adatsorok (változók) egységes szempontok szerinti összehasonlíthatósága.

Vegyük észre, hogy a vizsgált területi egységek száma (négy megye) kicsi ahhoz, hogy teljes országra vagy régióra minden további lehessen a statisztikai modellből, viszont a megyék elég heterogének ahhoz, hogy ez a részben manuális vizsgálat rávilágítson bizonyos összefüggések lehetőségeire, illetve hibaforrásokra.

Utóbbi elkerülendő, a modellbe vitt adatokat hasonlítottuk a népességszámhoz, illetve ahol releváns figyelembe vettük az inflációt, illetve szükség esetén tovább árnyaltuk a változókat.

A politikai kurzusváltások statisztikai módszertani eltérései által okozott adatsor-hiányokat bi-lineáris interpolációs eljárás¹⁰ segítségével töltöttük fel. A fentiek szerint a következő mutatók bizonyultak relevánsnak a kapcsolat szorosság alapján, (a megfelelő szignifikancia szint mellett):

⁸ Az adatok forrása: KSH és TIER

⁹ Ehhez az IBM SPSS Statistics 22 programot használtam (Analyze/Descriptives menü)

¹⁰ Ez eViews SV10 verziójával készült.

Dimenzió	Mutató	Mutató rövid leírása
Gazdasági	ipari termelése értéke	területi lokációban realizált ipari teljesítmény
	vállalkozások száma	a működő társasvállalkozások száma
Területi versenyképesség	GDP	területre számított kibocsátás - a termelési tényezők
	HDI	számított mutató
Demográfia	munkaképeskorú népesség	statisztikai módszertan szerinti meghatározás
	foglalkoztatottak száma	a foglalkoztatottak száma a vizsgált területen a lakónépességben belül
	élveszületések száma	az adott lakónépesség körében megszületett csecsemők száma a vizsgált
	lakónépesség száma	az állandó lakóhellyel rendelkező lakosok száma
Mobilitás	Közhasznú közúti személyszállításban értékesített jegyek száma	a menetrendszerinti közúti közlekedésben eladott jegyek darabszáma
	Személygépkocsik száma	a forgalomba helyezett személygépjárművek száma a vizsgált területen
	Szilárd burkolattal rendelkező utak hossza (km)	MacAdam burkolattal rendelkező közutak hossza (km)
Fenntarthatóság	Kulturális, szociális, sportolással kapcsolatos intézményi állami támogatások	központi költségvetés ráfordítása az állami feladatellátási kötelezettségből fakadóan
	Egészségügyi és szociális intézményekre fordított állami támogatás	központi költségvetés ráfordítása az állami feladatellátási kötelezettségből fakadóan

4. táblázat A modell dimenziói és egyes mutatói

Forrás: saját szerkesztés

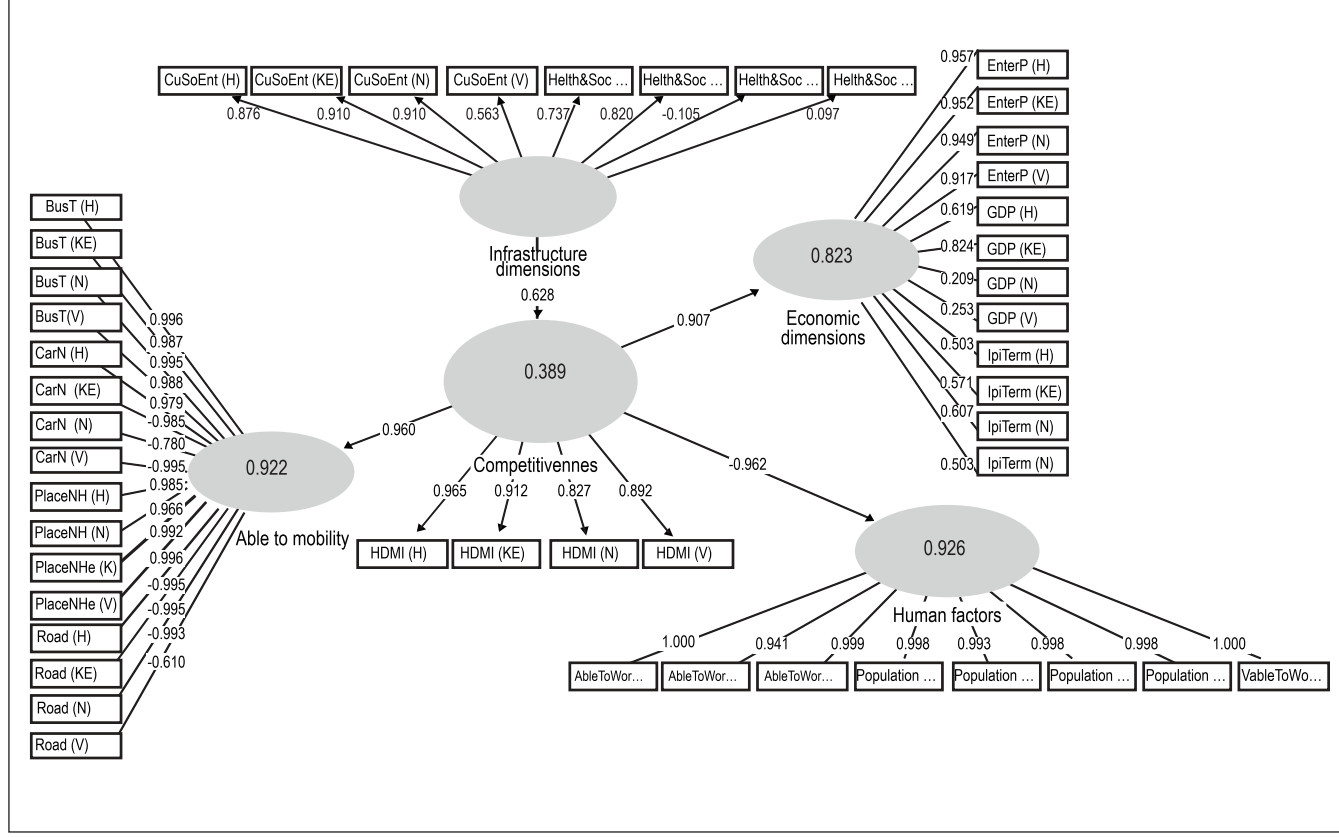
A fenti táblázatba foglalt mutatók feldolgozása a SmartPLS nevű modell-alkotó program segítségével történt a négy vizsgált megye vonatkozásában az alábbi eredményt hozta:

	Original Sample (O)	Sample Mean (M)	Standard Error (STERR)	T Statistics (O/STERR)
Competitiveness => Able to mobility	-0.995	-0.994	0.013	78.655
Competitiveness => Economic dimensions	0.955	0.971	0.017	55.210
Competitiveness => Human factors	-0.997	-0.996	0.011	86.756
Infrastructure dimensions => Competitiveness	0.707	0.740	0.316	2.238

5. táblázat: SmartPLS bootstrapping eljárás eredménye a vizsgálatba vont indikátorok tekintetében

A futtatást követő eredmény igazolta azt a feltevést, hogy a vizsgálatba bevont változók, illetve dimenziók közötti kapcsolat szorossága rendkívül erős és markánsan szignifikánsak.

Az elfogadott statisztikai módszertan szerint az „Original Sample” oszlop értékei elfogadhatók, ha azok 0,5 feletti, illetve ugyanez igaz a „Sample Mean” oszlop értékeire is ha azok meghaladják a 0,6-os határt.



1. ábra: A modell és az alkalmazott változók oksági kapcsolatainak szintje

Forrás: saját szerkesztés a SmartPLS program segítségével.

A HDI index számítását minden a négy megye vonatkozásában külön számítást követően képeztük¹¹. Látható, hogy a négy versenyképességi dimenzióba tömörülő indikátorok (változók) erős oksági kapcsolatot mutatnak, amely igazolja – a gazdasági dimenziók megléte mellett – a közszolgáltatások versenyképességgel összefüggő oksági kapcsolatát. Különösen igaz ez a közhasznú közlekedésben finanszírozott és hozzáférhető utashelyek számával (PlaceNH), illetve az infrastrukturális környezet finanszírozásával összefüggően is, amelyek esetében a kulturális-, szociális- és szabadidős tevékenységek (CuSoEnt) vonatkozásában az értékek erős kapcsolatot mutatnak a versenyképességgel. Ez nyilván a lakónépesség helyben maradásával, jólétével és költségekkel hozhatók összefüggésbe. A közszolgáltatások esetében a versenyképesség vonatkozásában gyenge indirekt hatás figyelhető meg Nógrád megye esetében, ami az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést illeti. Ez az indirekt hatás az utak kiépítettségének vonatkozásában erősebb a mobilitási dimenzióban. Utóbbi – és talán előbbi is – a munkaerő térbeli mobilitásával magyarázható és azzal a ténnyel, hogy a megyében nagyszámmal élnek fővárosi munkahellyel rendelkező napi ingázók.

Záró gondolatok

A globalizálódás folyamata magával hozta a térségek egymás közötti versenyt, amelynek rangsorolásának alapjául szolgálhat az adekvát mérési módszerek alkalmazása.

A területi egységekre nem pusztán földrajzi értelmezési tartományként, hanem a nemzetállamok gazdasági egységeként kell tekintenünk. A hivatkozott szakirodalmak mentén zajlott okfejtések rámutatnak, hogy a térségek gazdaságalkító szerepe a társadalmi és infrastrukturális determinációikra vezethető vissza, amelynek komoly részese a közszolgáltatások által leírt állami feladatellátás minősége és intenzitása. Konklúzióként elmondható, hogy a vizsgálat tárgyát képező térségek lakosságának – mint a gazdaság legköltségesebb tényezőjének, a humán-erőforrásnak – a versenyképességét közvetve és közvetlenül is befolyásolják azok a tényezők, amelyek biztosítása állami feladatvállalás keretein belül történik. Tehát egyértelmű, hogy a közigazgatás-

¹¹ A számításokat Lengyel Imre (2003, 2006) hivatkozott publikációinak vonatkozó része alapján végeztem.

tudomány által használt fogalmak beépítése elengedhetetlen a területi versenyképességet mérő indexbe akkor, ha a területi elemzést megyei vagy az alatti szintekre vonatkoztatva végezzük.

Ezért további kutatási cél lehet annak feltárása, hogy milyen jellemzőkkel írhatók le a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés intenzitásának hatásmechanizmusai a területi versenyképesség vonatkozásában.

Ugyancsak további elemzésre alkalmas a közszolgáltatások és a termelékenység közötti kapcsolat feltárása, illetve ennek kapcsán a földrajzi-, gazdasági- és társadalmi centrumok azonosítása a jelen vizsgálati szint alatti közigazgatási szintek (járások) vonatkozásában is. Ennek ismeretében és folyamatos monitorozásának eredményeként a közjavak elosztása és a közszolgáltatások finanszírozása hatékonyabbá válhatna, és jobban szolgálhatná a térségek versenyképességét.

Azzal, hogy a társadalmi tőketípusok és a közszolgáltatások között szakirodalommal alátámasztottan sikerült párhuzamot vonni, valamint tanulmányban ismertetett idősoros kontextusok és ismertetett modell segítségével egyértelműen bizonyítást nyert a tény, hogy a közszolgáltatásoknak helye van a versenyképességi modellekben.

Irodalomjegyzék

- Bodnár, G. (2013). Endogén regionális fejlődés a rurális térségekben. JATEPress (old.: 42-61). Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Bodor, Á. (2013). A társadalmi tőke szerepe a területi tőke kutatásában. Széchenyi István Egyetem, (old.: 39-46). Fial Regionalisták VIII. Konferenciája.
- Bourdieu, P. (1980). Le Capital social. Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 2-3.
- Camagni, R. (2002). On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? *Urban Studies*, 2395-2411. doi:<https://doi.org/10.1080/0042098022000027022>
- Capello, R., & Camagni, R. (2013). Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union. *Régióanal Studies*, 1383-1402. doi:<http://dx.doi.org/10.7835/jcc-berj-2013-0086>

- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 95-120. doi:<https://doi.org/10.1086/228943>
- Czakó, E. (2000). Versenyképesség iparágak szintjén - a globalizáció tükrében. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem.
- De Fraja, G. (2008). Market and public provision in the presence of human capital externalities. *Journal of Public Economics*, Volume 92(Issues 5–6), 962-985. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2007.11.011>
- Enyedi, G. (2000). Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 14. évf./1., 1-10.
- ESPON. (2012). PURR Potentials of Rural Regions. Luxemburg: ESPON.
- Európai Bizottság (2017). Az én régióm, az én Európám, a mi jövőnk - Hetedik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról, Luxemburg: Európai Unió Kiadóhivatala
- F. Hair Jr., J., M. Hult, G. T., & Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling*, 2nd Edition. UK, London: SAGE Publications.
- Fabbro, S., & Mesolella, A. (2010). Multilevel spatial visions and territorial cohesion: Italian regional planning between the TEN-T corridors. *Planning Practice & Research*, 25-48. doi:<https://doi.org/10.1080/02697451003625364>
- Fenyővári, Z., & Lukovics, M. (2008). A regionális versenyképességek és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*, 22. évf., 1-20., 1-20.
- Hoffman, I. (2006). Adalékok a közszolgáltatás fogalmához. *Jogi tanulmányok*, 85-112.
- Jóna, G. (2014). A területi tőke alakulása a legkeletibb kistérségekben. PhD értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Kaiser, T. (szerk.) (2014). *Hatékony közszolgálat és jó közigazgatás – nemzetközi és európai dimenzió*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem
- Lengyel, I. (2003). Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress.
- Lengyel, I. (2006). A regionális versenyképesség értelmezése és piramismoddellje. *Területi Statisztika*, II., 131-147.
- Lengyel, I. (2010). *Regionális gazdasági fejlesztés*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Lengyel, I. and Farkas, B. (szerk.) (2000). *Versenyképesség - Regionális versenyképesség*. Szeged: JATEPress.
- Lukovics, M. (2008). *Térségek versenyképességének mérése*. Szeged: JATEPress.

- Lukovics, M., and Kovács, P. (2008). Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika*, 11. évf. 48. sz., 245-263.
- Maarten de Vet, J., Baker, P., Dalglish, K., Pollock, R., & Healy, A. (2004). *The Competitiveness of Places and Spaces*. Rotterdam-Leeds-Birmingham-Brussels: ECORYS.
- Nelson, R. and Winter G. (1974) Neoclassical vs. Evolutionary Theories of Economic Growth: Critique and Prospectus, *The Economic Journal* Vol. 84, No. 336., pp. 886-905
- Némethné Gál, A. (2009). *A kis- és középvállalatok versenyképessége*. PhD értekezés. Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Obádovics, C., & Kulcsár, L. (2004). The Human Development Index in rural Hungary: territorial inequalities. *GAZDÁLKODÁS: Scientific Journal on Agricultural Economics*, Vol. 48, Issue 08, 26-37.
- Palkovits, I. (2000). Szempontok a területi versenyképesség elemzéséhez. *Tér és társadalom*, XIV. évf., 119-128.
- Pénzes, J. (2014). *Periférikus térségek lehatárolása - dilemmák és lehetőségek*. Debrecen: Didakt Kft.
- Szerb, L. and Autio E. and Acs Z (2016). *The Global Entrepreneurship and Development Index*, The Global Entrepreneurship and Development Institute, Washington, D.C., USA
- Tóth, B. I. (2010). Az immateriális és a területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1, 65-81.
- Yang, X. (2012). *A study on urban competitiveness of major Chiensee cities 1995-2008*. PhD thesis. Hong Kong: Chinese University of Hong Kong.